

A VERS JOGA A FÉLELEMHEZ

1

Elárulunk-e magunkból – és a világból – valami nem *ildomos*, ha rácsodálkozunk arra a társadalmilag adott és történetileg folyamatosan újratermelt léthelyzetre, amelyben költő és kritikus, vers és műbírálathat kölcsönösen feltételezik és – egyáltalán – lehetővé teszik egymást?

2

Csak az nem *vét*, aki nem ír verset – gondolhatja minden bizonnyal (és némi joggal) a maga sajátos nézőpontjából a kritikus, akit a gyarló és esendő emberi egzisztenciákról leválasztottan, a merő hivatásszerűséget tekintve, egy kicsit mindig is úgy képzeltem el, mint hideg nyugalommal köröző ragadozómadarat, *aki* prédára les az alatt futkosó alakoskodók között, akik megnyilatkoznak, és ezzel visszavonhatatlanul kiszolgáltatják magukat a megsemmisülés és felmagasztalódás egyként végzetes esélyeinek. A kritikus a más vérén húzik – gondolhatnánk következőképpen (átengedve magunkat a képzet további konnotációinak), ezért a létnek számára nincs különösebb tétje. Úgy, amiként tétje van a világnak és a dolgoknak az alakoskodók esetében, akik magukra veszik a lét egészének a terhét. S míg az alakoskodók esetében a *végzet* maga az alternatívátlan egzisztencia, addig a kritikus lét bizonyos értelemben appendix-lét: elvileg a vers elképzelhető kritikus nélkül, a kritikus azonban nem vers – vagy egyáltalán a mű – hiányában.

3

Mert mit is csinál voltaképpen a kritikus? Kézenfogja a tanácstalan – esetleg csak tájékozatlan – olvasót és végigvezeti a vers boltozatos terméin, vagy áttuszkolja a megnyilatkozás szűk, térdre vagy egyenesen hasra kényszerítő folyosóin? „Szótűzijátékokat” (Popper) produkál az ember(iség!) vers-

nek való kiszolgáltatottságáról és az üdvözülés versbéli lehetőségeiről? „Ezt csináljátok utánam!”-szerű hivalkodó gesztusokkal bemutatókat tart a vers léttartalmainak lehetséges – járható! – realizálódásairól? Emelgeti a megsemmisülés és felmagasztalódás divergens *kijárat*ai előtt a sorompókat? Vagy egyenesen társadalmakba szerveződik és létrehozza a megsemmisülés és felmagasztalódás folyó ügyeit intéző hatalmi apparátust? És ha igen: honnan van a kritikus *joga* mindehhez? Milyen eredetű ez az illetékesség?

4

A kritikus más, élet- és emberközelibb szöveggörnyezetben a dogmatikus irodalomtanárok emlékét idézi bennem, akiknek lehangoló létet – kivételes szerencse folytán – nem kellett a bőrömnön megtapasztalnom. Mindazonáltal fölöttébb kényelmetlenül éreztem magam mindahányszor nagy, súlyos igazságokról kellett számot adni, és százszor, ezerszer elmondott, elkoptatott összefüggéseket kellett szajkózni egy-egy nagy vers, kivételes irodalmi teljesítmény ürügyén. Ilyenkor úgy éreztem: látom a verset kimúlni, és arra gondoltam: milyen felemelő és megalázó egyben, hogy az életbe beletanuló ifjú emberek nagy versek romjain rakott tüzekben érlelik „igazuk forró gyémántjait”. Mert hiába minden: okos tanács és eligazító útbaigazítás, vagy akár agyafűrt *sztalker*kedés a vers elkerített és aláaknázott belterületein, a lényeg – a *vers* maga – úgyis elmondhatatlan: ott van, s bár mindenki számára adott – egzisztenciákra szabott mégis, kinéz magának, neveden szólít, s ami föltárulkozik benne számodra, azt senki el nem mondhatja helyetted.

5

Ezzel a révült értetlenséggel gondoltam később – hasonló alkalmakkor – az irodalomtudomány boncasztalára, és a lelketlen természetbúvár indulataival és mozdulataival ügyködő irodalomtudósra, akit számtalanszor elképzeltem magamnak, amint ott áll, értetlenkedve és tehetetlenül, a lelkét

vesztett, ízekre szedett vers romjai fölött. Egy ideig úgy gondoltam: tartani kell attól, hogy egyszer majd valamelyik kitartó és különösképpen leleményes irodalomtudós erőfeszítéseit siker koronázza, és fölsejlik *a* formula, amely alapján minden volt és leendő vers áttetszővé válik, és ezzel végérvényesen, visszavonhatatlanul beteljesedik a Weber-i látomás: Entzauberung der Welt. Ma már *tudom* (a „tudás” fogalmának a kétség minden árnyalatát kimerítő fölvilágosultságával), hogy mihelyt az irodalomtudomány elérné – egyébként be nem vallott (vagy csak végig nem gondolt?) – célját –: pl. fölgöngyölitené a műalkotás *természettörvényeit* (mert mi nem „természet” abból, ami velünk megtörténik?! – alakoskodik, nagyon hozzá nem illően, a kritikátlan jóhiszeműség), vagy egyetemes, az összes elgondolható vonatkozás tekintetében kimerítő magyarázatot, le (vagy – horribile dictu –: *elő*)írást találna minden elvileg lehetséges irodalmi alkotásra –, azon nyomban az irodalom *lehetősége* szűnnék meg, mint olyan. Ez idő szerint azonban – amint az eltanulható, kellő odafigyelés mellett, Esterházytól – „AZ IRODALOM AZÉRT LEHETSÉGES, MERT A VILÁG MÉG NEM KÉSZ”.

6

Ebben az egyetemes, emberre szabott lehetőségben természetesen elviselhetetlenül sok – de egyáltalán: *a* – rossz vers esélye is meghúzza magát. Lám, lám! *ezért* van szükség a kritikusra – gondolhatnánk –, de ne hagyjuk magunkat megtevesztetni! A rossz vers azért rossz, hogy nem szólít nevén senkit: ezzel megoldottuk a demarkációs problémát, úgy, hogy elismertük annak megoldhatatlanságát és egyúttal elhárítottuk magunkat az ízlés fasisztáitól. A kritikus azonban számtalan rossz versről is értekezik, és ezzel árulkodóan föllebbenti a léplet hivatásának eredendő kalmárlelkűségéről. *Mert arról, ami nem nekünk szól, nem áll jogunkban semmit mondani* – ezt a hermeneutikai fölvilágosultság becsülete is megkívánja tőlünk. Ha mégis megteesszük, csak az értetlenség

vagy a félreértés fog megszólalni bennünk, és az ritkán képes hiteles dolgokat mondani, ha képes egyáltalán. Ha ezzel szemben ott vagyunk a vers kiválasztottai között, akkor csak a mélységes egzisztenciális döbbenet, a megrendültség, a megérintettség őszinte hangján szabad szólanunk. A kritikus azonban nem lehet igazán őszinte: őt kötik az ízlés és az elvárások egynemű közegének a béklyói, és tudva tudja, hogy a minősítés maga is minősít; ezért nem adhatja át magát minden fenntartás és sanda körültekintgetés nélkül a versnek, ezért van az, hogy véleményét a relativizmus fogalmi útvesztőin és bármikor visszavonhatóan formulázza. Legszemélyesebb érzéseit is a személytelenség kategoriális pátosza mögé rejti, és a világ legképtelenebb dolgát, az *objektív értéket* szeretné megvalósítani. Ebbéli igyekezetében az irodalomtudomány eredményeire apellál, fölveszi a „tudományos” attitűd modorosságait (osztályoz, összehasonlít, alá- és fölérendel, statisztikai módszerekhez folyamodik), szeretne pontos, találó és kétségbevonhatatlan lenni, és úgy tesz, mintha a versre vonatkozó egyetlen, kimerítő és maradéktalan *igazság* birtokában állna jogában ítélni elevenek és holtak, versek és „verskészítő mesterek” – poiétés – fölött. A leg súlyosabb vétek azonban, ami a kritikus lelkét nyomja (igaz is: vajon hány nagy vers porladt el a történelem zárva maradt íróasztalfiókjaiban, a kritikusok számlájára írhatóan?), hogy könnyed, szellemes, magamutogató formulázásokban azt a bűnös és megtévesztő látszatot kelti, mintha a vers, ez a magában megmagyarázhatatlan csoda, kimerülne abban, annyiban, amit a kritikus benne meglátott. Még pontosabban: annyiban, amennyit *abból* – a kalmárlelkű kalkulációk eredményeként – elmondhatónak, kiemelhetőnek ítélt. Mert tudja, és fontos számára az, ami a verskészítőmester nézőpontjából – ha igazán az – triviális, hogy: „a lényegesen fontos az az, hogy a haladás oldalán találjon sanda bíránk, a Történelem”. (Esterházy.) A kritikus tehát látványos egzisztenciális eleganciával, de jobbára involválatlanul cseveg *ott*,

ahol maga Heidegger is csak „óg-móg-habog” és elkeseredett, elkötelezett erőfeszítések árán próbálja betömni a szavak (a nyelv) és a lelki valóság között tátongó mély szakadékot.

7

*Nem jóolyan országban élni,
ahol az igazságról túl sokat beszélnek.
Más megsemmisülni és más meghalni.
Hamvas*

Szükség volt pedig mindennek végiggondolására, hogy számot adhassak magamnak egy hozzám *léttartalmak tekintetében* nagyon közel álló verskészítői teljesítménnyel* (Visky András: Fotóiskola haladóknak, Kriterion, 1988) szemben megnyilvánuló (és megnyilatkozó) kritikusi értetlenségről. A kritikus ez esetben természetesen visszaöltözik a hús-vér egzisztenciák gyarlóságába és esendőségébe, éppen olyan *emberi*, rokon- vagy ellenszenves („ki merre fordul, aszerint”), mint maga a verskészítő mester, jótollú, szellemes, felkészült. Értetlenségének lét lényeges összetevője – a kívülrekedtség-élmény és a félelem (mint indokolatlan? alaptalan?) elutasítása – összefüggésében magyarázatként kell arra gondolnunk, hogy helyenként és alkalmakként kritikátlanul azonosul a kritikusi attitűd játékszabályaival: ilyenkor megtöltik szeméit (és szívét) az irodalomtudományos objektivizmus elvárásai és nem tud mit kezdeni a félelem adott – de neki semmit nem mondó – *lelki realitásával*. A „lelki ének nyelvére” lefordított világ pedig ott áll előtte – akár egy „versbunker” (vagy FEKETE DOBOZ?!) – áthatolhatatlanul, bevehetetlenül.

* Visky András: Fotóiskola haladóknak, Kriterion, 1988